

Výsledky architektonicko-historického a dendrochronologického výskumu Živánskej veže pri Jedľových Kostol'anoch

MARTIN BÓNA – PETER BARTA

Abstrakt: Príspevok prináša aktuálne poznatky z výskumu zrúcaniny strážnej veže neďaleko Jedľových Kostol'ian na západnom Slovensku. Nové zistenia vychádzajú z analýzy zachovanej architektúry a dendrochronologickej analýzy 11 primárnych drevených prvkov. Na základe analýz sa umožnilo túto rozlične interpretovanú stavbu definitívne začleniť k fortifikáciám na kontrolu a ochranu stredovekých komunikácií. Zároveň sa podarilo jej výstavbu datovať do poslednej štvrtiny 13. storočia a dať do možnej súvislosti so vznikom neďalekého hradu Hrušov, ktorého výstavbu iniciovali Čákovci.

Kľúčové slová: Slovensko – stredovek – strážna veža – architektonický výskum – dendrochronologický výskum.

Results of Architectural, Historical and Dendrochronological Research at the Živánska veža Tower, near Jedľové Kostolany

Abstract: This contribution presents the latest results of research of the ruin of a watchtower found near Jedľové Kostolany, western Slovakia. New conclusions were derived from analysis of surviving architecture and dendrochronological analysis of eleven primary oakwood elements. Our studies have enabled to place this until recently ambiguously interpreted structure, among fortifications controlling and protecting the medieval routes. The tower has been dated to the last quarter of the 13th century and placed in a possible context with the Hrušov castle located nearby, built by the Čák dynasty.

Key words: Slovakia – Middle Ages – watchtower – architectural research – dendrochronological research.

Zrúcanina stredovekej strážnej veže sa nachádza v údolí horného toku riečky Žitavy vo východnom pásme Tribečského pohoria, kadiaľ v minulosti viedla obchodná cesta z Požitavia na Pohronie. V roku 2009 sa počas konzervačných prác na pamiatke uskutočnil podrobnejší architektonicko-historický a dendrochronologický výskum, ktorý nadviazal na staršie prieskumy nadzemných konštrukcií objektu. Tieto výskumy priniesli nové poznatky, upresňujúce i korigujúce dovtedajšie predstavy o vzniku a funkčnom zaradení stavby.¹

Situovanie a popis pamiatky

Zvyšky veže sa vynímajú v dolnom ukončení klesajúceho skalného hrebeňa, tesne nad štátnou cestou prechádzajúcou katastrom obce Jedľové Kostolany, od ktorej je veža vzdialená cca 1,5 km východným smerom. Poloha stavby umožňovala v minulosti dobrú kontrolu tadiaľto prechádzajúcej obchodnej cesty, ktorá sa dodnes prudko stáča pod vežou v úzkom zovretí skalného hrebeňa a meandrujúcej riečky.

Prístupová cesta k veži sa nezachovala a pravdepodobne viedla z údolia po miernejšom východnom svahu. Miesto určené pre výstavbu tvorila rozšírená plocha ostrého andezitového hrebeňa, orientovaná v smere severozápad – juhovýchod (max. rozmery cca 20 × 7 m) a vyvýšená nad údolím riečky zhruba 25 m. Zo strany stúpajúceho hrebeňa bola stavba oddelená dodnes čiastočne zachovanou šijovou priekopou.

Z pôvodnej päťpodlažnej valcovej veže sa zachovala len severná polovica, a to do neúplnej výšky 17 m. Táto solitérna a pôdorysne jednopriestorová stavba bola vymurovaná z miestneho lomového andezitu pri použití hrubozrnej malty, obsahujúcej riečny piesok i tehlovú drť. V štruktúre muriva sú viditeľné technologické horizontálne vrstvy s deliacimi riadkami.

¹ Architektonicko-historický výskum a návrh obnovy uskutočnený prvým z autorov tejto štúdie finančne podporilo Ministerstvo kultúry SR v roku 2008. Dendrochronologický výskum zrealizoval druhý z autorov tejto štúdie ako subdodávku pamiatkového výskumu. Finalizácia dendrochronologického výskumu a jeho prezentácia v roku 2011 bola možná vďaka podpore Agentúry na podporu výskumu a vývoja (Projekt č. APVV-0598-10).

Obr. 1. Celkový južný pohľad na situáciu veže v údolí Žitavy. Foto M. Bóna.

Abb. 1. Südliche Gesamtansicht der Lage des Turms im Žitava-Tal. Foto M. Bóna.

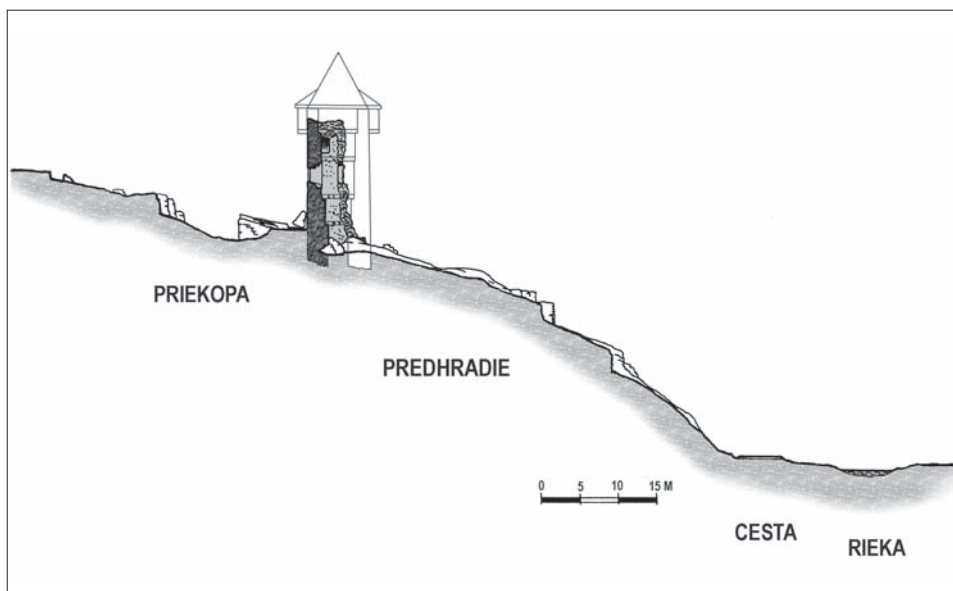
Vychádzajúc z posledného geodetického zamerania², vonkajší priemer veže dosahoval na prízemí 8,3 m, pričom hrúbka muriva kolíše v rozmedzí 2,7–3 m, čím sa vymedzil interiér s priemerom okolo 2,5 m. V nasledujúcich podlažiach sa hrúbka múru v úrovni trámových stropov stupňovito znižuje. V úrovni spodných dvoch podlaží sa nezachoval žiaden otvor, pričom v 3. a 4. podlaží sa nachádzajú zvyšky spolu štyroch štrbinových otvorov. Na hranici jednotlivých podlaží sa zachovali aj rovnobežné lôžka po zaniknutých stropných trámoch, pričom v úrovni trámových lôžok 4. podlažia sa nachádzajú aj ďalšie radiálne rozmiestnené trámové lôžka. Nad nimi sa v neucelenej výške zachovalo rozrušené murivo 5. podlažia bez viditeľných otvorov.

Doterajšie názory na architektonicko-historický vývoj a funkčné zaradenie pamiatky

Odborný záujem o poznávanie a prieskum zrúcaniny veže sa rozvinul na sklonku 19. storočia v rámci aktivity Uhorskej dočasnej pamiatkovej komisie. Spolupracovník komisie a archeológ Jozef Könyöki sa na základe svojho prieskumu veže domnieval, že ide o zvyšky poľovníckeho alebo strážneho hrádka z doby vlády Mateja Korvína (Könyöki 1905, 209, 237). V roku 1912 vežu preskúmal a graficky zdokumentoval vojenský historik Elemír Soós, ktorý ju zaradil k pozorovacím a strážnym vežiam miestneho významu a jej vznik určil do začiatku 13. storočia (Soós 1913, obr. 5 na s. 171). Autor tiež uviedol, že v roku 1912 bol na východnej strane veže viditeľný vstup výšky 1,5 m a šírky 0,5 m. Zároveň vyvrátil starší názor Júliusa Ósvátha (1903, 29), podľa ktorého by veža mala tvoriť predsunutú stavbu na ochranu 7 km vzdialeného Hrušovského hradu.

Napriek tomu sa autori Súpisu pamiatok o 54 rokov vyslovili za vyvrátený Ósváthov názor a datovanie stavby posunuli až do 15. storočia (Súpis 1967, 521). Regionálny historik Štefan Rakovský sa ale priklonil k Soósovým záverom a vznik stavby pripísal majiteľom

² Geodetické zameranie veže uskutočnilo v roku 2008 Oddelenie grafickej dokumentácie Pamiatkového úradu SR.

Obr. 2. Situačný rezopohľad s hmotovou rekonštrukciou veže. Kresba M. Bóna.

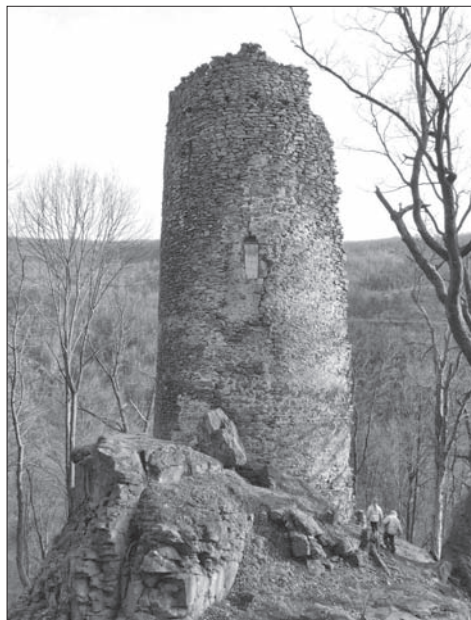
Abb. 2. Schnittdarstellung der Lage mit Baumassenrekonstruktion des Turms. Zeichnung M. Bóna.

Hrušovského hradu v 13. storočí. Bez uvedenia zdroja informácie tiež uviedol, že južne od veže sa nachádzalo nádvorie, obkolesené murovaným opevnením (Rakovský 1969, 65).

V roku 1990 vežu situačne zamerlal archeológ Miroslav Plaček, ktorý ju zaradil k fortifikáciám na ochranu komunikácií a pri jej datovaní sa priklonil k 15. storočiu (Plaček 1990, 208). V tom istom čase pamiatku zdokumentoval a povrchovo preskúmal prvý z autorov tejto štúdie (Bóna 1991; 1993; 2003). Vznik veže predpokladal v 14. storočí a jej funkciu stotožnil s mýtnicou, uvádzanou v Jedľových Kostolnoch od roku 1387. Posledné publikované názory iných bádateľov sa opäť vyslovili za funkciu stavby ako drobného šľachtického sídla (Szatmári 2006) a dokonca archeológ Alexander Ruttka zaradil stavbu bez bližšej argumentácie k novovekým protitureckým pozorovacím vežiam (Ruttka 2006, 404; 2008, 72).

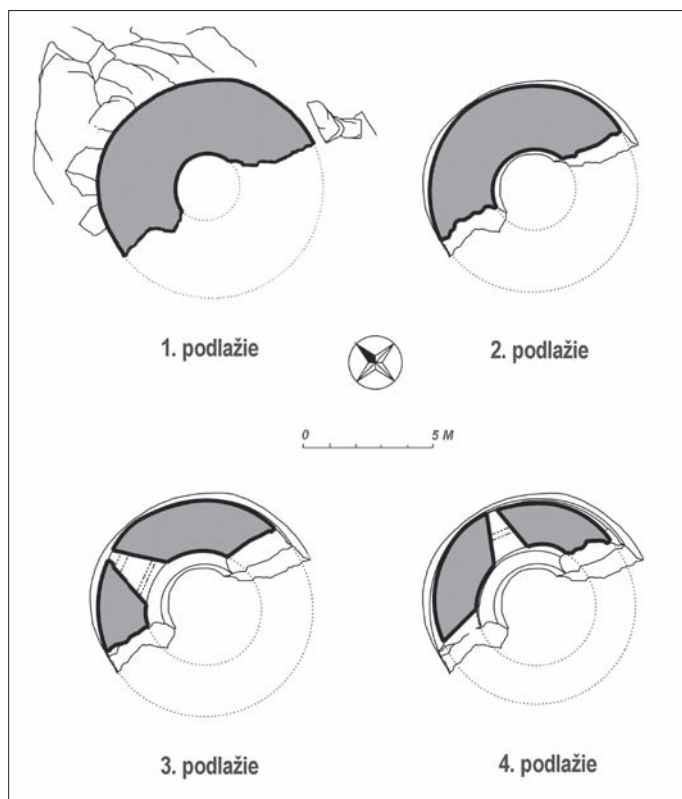
Písomné pramene k dejinám pamiatky

K samotnej výstavbe veže sa nezachovali žiadne známe písomné pramene. Pri zohľadnení strážnej funkcie stavby a jej polohy nad obchodnou komunikáciou sa ako prvé údaje nepriamo naznačujúce existenciu veže javia zmienky o mýtnici v Jedľových Kostolnoch, patriacej pod správu Hrušovského hradu. Prvý raz sa tunajšie mýtne miesto uvádza v roku 1387 pri príležitosti vymenovania príslušenstiev Hrušovského hradu, pričom

Obr. 3. Celkový pohľad na zrúcaninu veže od severu. Foto M. Bóna.

Abb. 3. Gesamtansicht der Turmruine von Norden. Foto M. Bóna.

Obr. 4. Pódorysy jednotlivých podlaží veže podľa zamerania OGD Pamiatkového úradu SR v Bratislave.

Abb. 4. Grundrisse der einzelnen Stockwerke des Turms gemäß Vermessung der Abteilung für grafische Dokumentation des Denkmalamts der Republik Slowakei in Bratislava.

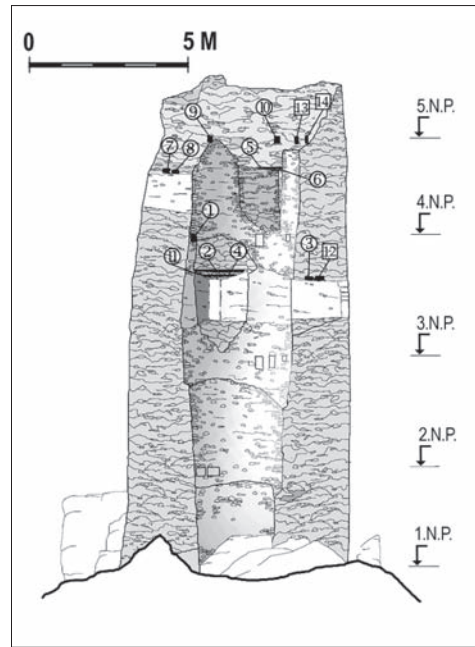
ďalšie zmienky o tunajšej mýtnici sú známe z rokov 1388, 1423, 1481 a nakoniec 1496 (Csánki 1925, 287–288). K možnosti stotožnenia veže s uvádzanou mýtnicou sa prikláňa aj zmienka z roku 1481, uvádzajúca konflikt medzi majiteľmi Hrušovského a Revištského hradu, súvisiaci s neoprávneným vyberaním mýta v Čiernej Lehote. Spor sa uzavrel dohodou, že vyberanie mýta sa preniesie na pôvodné miesto v Jedľových Kostolanoch, ako to bolo uvedené v župných mýtnych spisoch (Csánki 1925, 288). Povinnosť cestovať z Požitavia do Novej Bane cez mýtnicu v Jedľových Kostolanoch sa uvádza aj v listine z roku 1424. Nakoľko jediná možná trasa spájajúca Jedľové Kostolany s Novou Baňou na Pohroní viedla údolím Žitavy popri veži, oprávňuje nás to k stotožneniu veže s písomne doloženou stredovekou mýtnicou.

Stav archívneho výskumu novovekých písomných prameňov neumožňuje bližšie objasniť dejiny veže v 16.–17. storočí. Pravdepodobne po zániku funkcie mýtnice bola strategická poloha veže dlhší čas zneužívaná zbojníkmi. Matej Bel ju už v roku 1742 opisuje ako zrúcaninu, no k pôvodu a funkcii veže sa nevedel bližšie vyjadriť. Uviedol len toľko, že veža neznámeho veku je povestná potupnými susedmi, ktorí prekutávali zrúcaninu, hľadajúc staré mince (Bel 1742, 276). V mladšom cestopise Tekovskej župy z roku 1787 sa uvádza povest, spájajúca výstavbu veže s bandou zbojníkov spôsobujúcou v okolí veľa škôd (Bischof 1787, 134). Tradícia o „zbojníckej veži“ sa rozvíjala aj v literatúre 19. storočia (Büttner 1891).

Kedy a ako sa veža dostala do rúk zbojníkov, nie je známe. Historik Š. Rakovský upozornil na skutočnosť, že v roku 1638 sa v Tekovskej župe organizuje tzv. Sedliacka stolica proti rozmáhajúcim sa zbojníkom a predpokladal úplný zánik veže po spustošení Hrušovského hradu v roku 1708 (Rakovský 1969, 65).

Obr. 5. Zrúcanina veže od juhu. Foto M. Bóna.
Abb. 5. Turmruine von Süden. Foto M. Bóna.

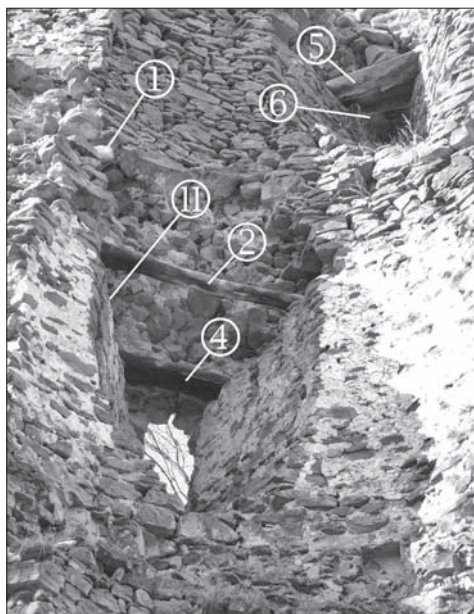
Obr. 6. Zameranie južného pohľadu s vyznačením drevených prvkov. Zameranie OGD s doplnkami M. Bónu.

Abb. 6. Vermessung der Südansicht mit eingezeichneten Holzelementen. Vermessung der Abteilung für grafische Dokumentation des Denkmalamts der Republik Slowakei in Bratislava mit Ergänzungen von M. Bóna.

Výsledky architektonicko-historického výskumu

Výskum uskutočnený v roku 2009 bol realizovaný z lešenia a potvrdil súčasný vznik celej stavby v rozsahu zachovaných piatich podlaží. Zvyšky vstupu na 2. podlaží uvádzaného E. Soósom sa neidentifikovali a ako primárne prvky veže boli na 3. a 4. podlaží potvrdené štyri štrbinové otvory. Štrbiny otvorov sú situované na vonkajšom líci múru a nad vnútornými roztváravými špaletami otvorov sa potvrdila primárnosť zachovaných foršňových prekladov. V častiach prekladov i špaliet otvorov sa identifikovali stopy požiaru. Rovnako k primárnym prvkom veže patria rovnobežné lôžka po zaniknutých stropných trámoch (prierez okolo 22×28 cm), kladených nad jednotlivými podlažiami v striedavo kolmom smere. V úrovni lôžok stropných trámov 4. podlažia sa identifikovali aj lôžka ďalších trámov, siahajúcich až k vonkajšiemu lícu múru, majúcich na rozdiel od stropných lôžok radiálne usporiadanie. Ich vyústenie na vonkajšom lícu múru sa dodnes zachovalo v podobe pravidelne rozostúpených obdĺžnikových otvorov. Tento nálež umožnil potvrdiť staršiu interpretáciu otvorov ako lôžok trámových konzol vysunutej obrannej ochodze najvyššieho 5. podlažia veže (Bóna 1991, 6; 1993, 18; 2003, 590). Tým by sa po vzore dobových ranogotických obranných veží mohla nosná obrana Živánskej veže predpokladať len z vrcholovej obrannej ochodze a funkcia štrbinových otvorov nižších podlaží interpretovať ako osvetľovacia.

Vo veci interpretácie štrbinových otvorov nie je ale bez zaujímavosti, že dvojice zachovaných otvorov na 3. a 4. podlaží sú pôdorysne navzájom posunuté tak, aby pri možnom obrannom využití čo najlepšie strecky pokryli okolie stavby. Rovné plné parapety otvorov vysoké 82–90 cm síce vedú k pochybnosti o možnom obrannom využití otvorov, no spôsob stvárnenia štrbín na 3. podlaží naznačuje aj zámer obranného využitia. Štrbina najlepšie zdokumentovaného severného otvoru na 3. podlaží (7×110 cm) je totiž v spodnej tretine a v časti prekladu zhotovená z opracovaného kameňa (tuf), pričom zvyšok zvislých hrán je

Obr. 7. Štrbinové otvory s vyznačením vzorkovaných driev. Foto M. Bóna.

Abb. 7. Schlitzöffnungen mit eingezeichneten Hölzern, denen Proben entnommen wurden. Foto M. Bóna.

V bezprostrednom okolí veže sa bez archeologického výskumu nepotvrdili stopy murovaného opevnenia uvádzaného v literatúre (Rakovský 1969, 65). Z náhodne povrchovo získaných archeologických nálezov sa dajú orientačne časovo zaradiť len dva drobné črepy, zdobené obežnými ryhami z tenkostenných nádob, pochádzajúcich rámcovo z 13.–14. storočia. Spolu s nimi sa našli tiež chronologicky menej citlivé, nezdobené hrubostenné črepy.⁴

Výsledky dendrochronologického výskumu

V rámci pamiatkového výskumu bolo z lešenia identifikovaných 14 zachovaných prvkov stavebného dreva, tvoriaceho primárnu súčasť veže. Z nich bolo možné pomocou píly a elektrického vrtáku vzorkovať 11 prvkov, situovaných v úrovni 3. a 4. podlažia. Išlo o osem dubových prekladov štrbinových otvorov a ložné časti troch dubových stropných trámov.⁵

Z odobratých vzoriek sa podarilo 10 vzájomne synchronizovať. Vzorky sa štandardne mechanicky preparovali, v prípade priečných rezov sa šírka ročných prírastkov merala na dvoch meracích dráhach, z ktorých sa zostavila stredná krivka. Na meranie sa použil merací stól TimeTable s presnosťou 0,01 mm, nameraný signál sa spracovával v prostredí PAST4.

Dĺžka zachovanej merateľnej sekvencie na vzorkách, ktoré sa navzájom synchronizovali, sa pohybovala od 68 do 160 rokov. Z týchto vzoriek sme zostavili strednú krivku s dĺžkou 170 rokov, ktorej posledný rok sa dotoval do roku 1276 (CZGES2004: $T_{BP} = 5,99$; $T_{HO} = 6,71$; $Gl. = 67,6\%$).

Pre datovanie výrubu stavebného dreva boli dôležité tri vzorky so zachovaným belovým drevom, pre počet prírastkov ktorého sme použili odhad podľa U. Heußnera (1999). Na vzor-

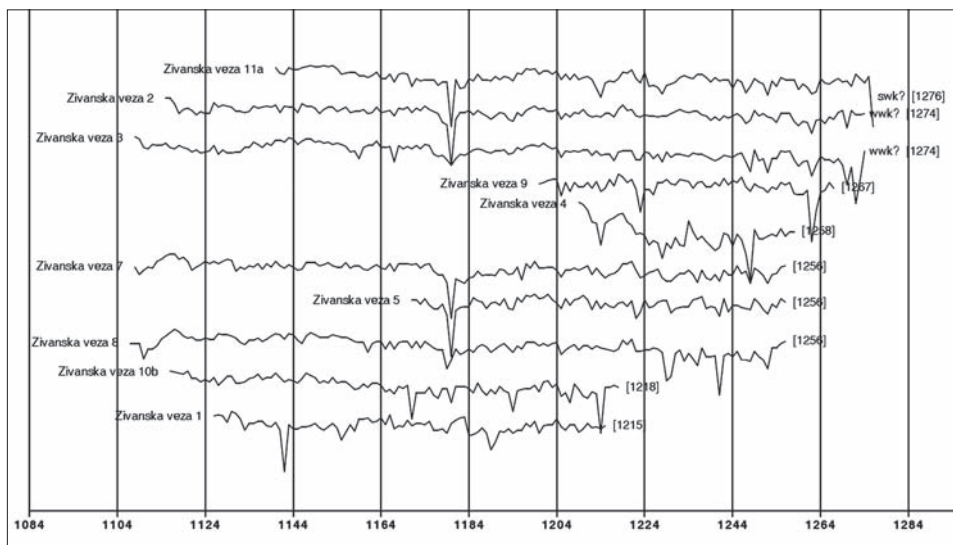
vymurovaný z lomového kameňa (andezit).³ Parapet štrbiny je voči parapetu výklenku otvoru vyvýšený 17 cm a obsahuje vyhlbený žliabok, spádovaný smerom von. Čelná hrana prekladu štrbiny je okosená, avšak zvislé hrany štrbiny nemali okosené hrany. Podľa výsledkov výskumu ide o primárnu, a nie druhotne upravenú podobu štrbiny, aká sa v rovnakom prevedení doložila aj u susedného východného otvoru 3. podlažia. Nakoľko štrbiny otvorov na 4. podlaží sú vymurované len z lomového kameňa, ponúka sa otázka, či kvalitnejšie prevedenie spodnej časti štrbín otvorov nižšieho podlažia nebolo opatrením určeným pre blízku streleckú obranu priekopy a prístupovej cesty, pričom vzdialenejšia strelecká obrana sa mohla uskutočňovať z obrannej a pozorovacej ochodze.

Z primárnych prvkov stavby sa zachovali aj fragmenty povrchovej úpravy. Kým exteriérová hrubozrnná omietka bola po nahodení nahrubo zahľádzaná pri ponechaní drsného povrchu, interiérová omietka si miestami dodnes zachovala svoj vyhladený povrch.

³ Na opracované kamenné prvky štrbinových otvorov bol použitý tuf, ťažený prinajmenšom od 13. storočia v neďalekých Obyciach, vzdialených od veže 7 km. Petrografický prieskum veže uskutočnil RNDr. Daniel Pívko, PhD., ktorému touto cestou vďačíme za poskytnutú informáciu.

⁴ Archeologické nálezy spracoval a vyhodnotil Mgr. Peter Bisták z KPÚ v Nitre, ktorému vďačíme za poskytnutie informácie.

⁵ Za pomoc pri odbere vzoriek vďačíme vedeniu OZ Leustach a L. Slavičkovi.

Obr. 8. Synchronizácia odobratých dendrovzoriek a ich absolútne datovanie. Zostavil P. Barta.

Abb. 8. Synchronisierung der entnommenen Dendroproben und ihre absolute Datierung. Zusammengestellt von P. Barta.

Lokalizácia/vzorka	Kód merania	Začiatok sekvencie	Záver sekvencie	Dátum vyfátia	Počet neme-rateľných RP na konci	Počet RP beľ. dreva
Živánska veža 1	DLBA-365/366	1164	1253	TAdQ/TPQ 1274±10	1	0
Živánska veža 2b	DLBA-434	1115	1274	TAdQ zima 1274–1275?	0	20
Živánska veža 3	DLBA-655/654/677/678	1108	1274	TAdQ zima 1274–1275?	0	17
Živánska veža 4	DLBA-435	1209	1258	TAdQ/TPQ 1279±10	1	0
Živánska veža 5	DLBA-433	1171	1256	TAdQ/TPQ 1277±10	1	0
Živánska veža 6	DLBA-646	80 ročných prírastkov, beľové drevo 0, nedatované				
Živánska veža 7	DLBA-442	1108	1256	TAdQ/TPQ 1277±10	1	0
Živánska veža 8	DLBA-640	1107	1256	TAdQ/TPQ 1277±10	1	0
Živánska veža 9	DLBA-642	1200	1267	TAdQ/TPQ 1288±10	1	0
Živánska veža 10b	DLBA-644	1116	1218	TAdQ/TPQ 1239±10	1	0
Živánska veža 11a	DLBA-671	1140	1276	TAdQ leto 1276?	0	17

Obr. 9. Tabuľka s prehľadom datovania jednotlivých vzoriek. Zostavil P. Barta.

Abb. 9. Übersichtstabelle mit Datierung der einzelnen Proben. Zusammengestellt von P. Barta.

ke č. 11a sme identifikovali posledný ročný prírastok datovaný do roku 1276. Vzhľadom na zlý stav zachovania povrchov však nie je možné objektívne preukázať, že sa v skutočnosti jedná o podkôrový letokruh.

Výsledky datovania ostatných vzoriek bez zachovaného beľového dreva ale naznačujú, že k ťažbe stavebného dreva mohlo dôjsť aj neskôr, a to v rokoch 1278–1298. Možná najmladšia vzorka č. 9 a výsledky datovania ostatných vzoriek však pripúšťajú aj užšiu alternatívu datovania vyfátia, napríklad do 2. polovice 70. až konca 80. rokov 13. storočia. Vzhľadom na uvedené výsledky pokladáme za najkorektnejšie datovať výstavbu veže v širšom časovom rozpätí, a to do poslednej štvrtiny 13. storočia. Táto interpretácia sa zakladá na „conditio sine qua non“, že stavebné drevo bolo vyfátené krátko pred jeho zabudovaním do muriva a má charakter primárne použitého stavebného materiálu.

Záver

Výsledky prezentovaných výskumov jednoznačne potvrdili stredoveký pôvod stavby a vychádzajúc z jej polohy a stavebného charakteru ju umožnili definitívne priradiť k stavbám na ochranu a kontrolu dôležitých komunikácií. Staršie názory na funkciu veže ako drobného šľachtického sídla, prípadne vysunutej obrannej veže hradu Hrušov sa javia ako neopodstatnené.⁶

Vďaka dendrochronologickej analýze primárnych drevených prvkov sa podarilo upresniť vznik veže a jej výstavbu datovať do poslednej štvrtiny 13. storočia, najpravdepodobnejšie do záveru 70. alebo do 80. rokov. Do tohto obdobia sa na základe archívneho i terénneho výskumu kladie aj výstavba neďalekého Hrušovského hradu, v ktorého príslušenstvách sa Jedľové Kostolany spolu s mýtom uvádzajú od roku 1387. I keď nie je známe, kedy sa obec s okolitým územím stala súčasťou hradného panstva, je nepravdepodobné, že by tu bola v dobe nepokojnej vlády Ladislava IV. Kumánskeho (1272–1290) zriadená mýtnica a veža slúžila na ochranu vyberačov poplatkov. Skôr sa ukazuje, že výstavba strážnej veže súvisela s mocenskými záujmami Čákovcov, ktorým sa pripisuje aj založenie Hrušovského hradu.⁷ Archívne bádanie dokladá, že na sklonku 13. storočia už Matúš Čák Trenčiansky disponoval v Tekove veľkým majetkovým celkom. Je preto možné, že k tomuto majetkovému celku vtedy patrilo aj okolie Jedľových Kostolian, kde na účely kontroly dôležitej cestnej komunikácie mohol Matúš Čák vybudovať strážnu vežu a posilniť tak ochranu východnej hranice hrušovského hradného panstva.

Po smrti Matúša Čáka (1321) a následnom prechode panstva do kráľovských rúk sa význam veže nestráca, skôr naopak. Nárast významu neďalekej Novej Bane zvýšil strategický význam cesty a po zriadení tunajšieho mýtného miesta mohla veža slúžiť na ochranu vyberačov poplatkov. Jej pretrvávajúcu funkčnosť v neskorom stredoveku by nakoniec mohol potvrdiť budúci archeologický výskum, ktorý by spolu s archívnym výskumom novovekých prameňov mohol zodpovedať aj na otázku doby zániku stavby. Terajším výskumom doložené stopy požiaru naznačujú možnosť násilného zániku, pričom sa nedá vylúčiť ani reálny základ povestí, uvádzajúcich zánik veže vyhodnotením do povetria, ktorým by sa navždy zamedzilo jej zneužívaniu zbojníkmi.

Táto štúdia bola podporovaná Agentúrou na podporu výskumu a vývoja na základe zmluvy č. APVV-0598-10.

Literatúra

- BEL, M., 1742: *Notitia Hungariae novae historicogeographica* IV. Vienna.
- [BISCHOF, T.], 1787: Fragment einer topographischen Beschreibung der Barscher Gespanschaft, Ungrisches Magazin IV, 129–153.
- BÓNA, M., 1991: Živánska veža v chotári Jedľových Kostolian. Správa zo stavebno-historického prieskumu uložená v Ústrednom archíve PÚSR v Bratislave, Zbierka výskumných správ, sign. T 4471; Archív KPÚ v Nitre, Zbierka výskumných správ, sign. T 387.
- 1993: Živánska veža v chotári Jedľových Kostolian, Pamiatky a múzeá XLII, č. 1, 17–19.
- 2003: Katalógové heslo: Živánska veža pri Jedľových Kostolianoch. In: D. Buran a kol., *Gotika. Dejiny slovenského výtvarného umenia*, 590–591. Bratislava.
- BÓNA, M.–BRONIŠ, V., 1995: Zaujímavý experiment I., II., *Tekovské noviny* V, č. 4, s. 7; č. 5, s. 7.
- BÜTTNER, J., 1891: *Avar – vár*, Barsi Ellenőr X., č. 30, nestráňované.
- CSÁNKI, D., 1925: Barsvármegye várjai a XIV.–XV. században. In: *Emlékkönyv dr. gróf Klebelsberg Kuno negyedszázados kultúrpolitikai munkédésének emlékére születésének ötvenedik évfordulóján*, 283–294. Budapest.
- HEUSSNER, U., 1999: *Wieviel fehlt? Ein Beitrag zur Genauigkeit von dendrochronologischen Datierungen*. In: *Beiträge zur Ur- und Frühgeschichte Mitteleuropas*, Band 20: *Den Bogen spannen... Festschrift für Bernhard Gramsch*. (Cziesla, E.–Kersting, Th.–Pratsch, St., edd.), 523–525. Weissbach.

⁶ Možnosť vizuálneho a zároveň signálneho prepojenia veže s hradom Hrušov vylúčil už E. Soós (1913, 171) a neskôr aj preverovanie v teréne (Bóna–Broniš 1995). Samotná poloha veže hlboko v údolí vylučuje tiež možnosť jej neskoršieho zapojenia do signálneho systému protitureckých pozorovacích veží, ako to uviedol A. Ruttikay (2006, 404; 2008, 72).

⁷ Za cennú konzultáciu k historickým súvislostiam ďakujeme Prof. PhDr. Jánovi Lukačkovi, CSc.

- KÖNYÖKI, J., 1905: A középkori várak különös tekintettel Magyarországra. Budapest.
- ÓSVÁTH, GY., 1903: A barsvármegye községei. In: Magyarország vármegyéi és városai – Bars vármegye (Borovszky, S., ed.), 13–85. Budapest.
- PLAČEK, M., 1990: Fortifikace ke kontrole a zajištění středověkých komunikací – Fortifikationen zur Kontrolle und Sicherung mittelalterlicher Verbindungswege, AH 15, 203–216.
- RAKOVSKÝ, Š., 1969: Živánska veža pri Jedlových Kostolanoch, Ochrana prírody a pamiatok IX, 65.
- RUTTKAY, A., 2006: Befestigte Anlagen aus dem 11.–17. Jh. in den ebenen Teilen der Slowakei, CaBe 9, 377–408.
- 2008: Šťastný kraj so slávnou minulosťou. In: Kol.: Šťastný kraj – A Happy Region. Nitra, 53–75.
- SOÓS, E., 1913: Hrussov vára, Archaeologiai Értesítő 33, 165–182.
- SÚPIS, 1967: Súpis pamiatok na Slovensku. Zv. 1. Bratislava.
- SZATMARI, T., 2006: Katalógové heslo: Fenyőkosztolány – Zsvány-torony, www.varak.hu, cit. 28. 1. 2012.

Zusammenfassung

Die Ergebnisse der architektonisch-historischen und dendrochronologischen Untersuchung des Živánska-Turms bei Jedlové Kostolany

Die Ruine eines mittelalterlichen Wachturms befindet sich im Tal des Oberlaufs der Žitava in der Nähe der Gemeinde Jedlové Kostolany, wo in der Vergangenheit ein Handelsweg entlang verlief, der von der Region Požítavie in das Gran-Gebiet führte. 2009 wurde eine architektonisch-historische und dendrochronologische Untersuchung des Denkmals durchgeführt, die an ältere Forschungen über oberirdische Bauten anknüpfte.

Die Ergebnisse der hier vorgestellten Untersuchungen haben den mittelalterlichen Ursprung des Baus eindeutig bestätigt und basieren auf dessen Lage und baulichem Charakter, die es ermöglichen, ihn definitiv solchen Bauten zuzuordnen, die für den Schutz und die Kontrolle wichtiger Verkehrswege gedacht waren. Durch die dendrochronologische Analyse von 11 primären Holzelementen konnte die Datierung der Entstehung des Turms präzisiert und an das Ende der siebziger oder in die achtziger Jahre des 13. Jahrhunderts gelegt werden. In diesen Zeitraum wird auch die Entstehung der sich in der Nähe befindenden, von Matthäus Cák von Trencschin gegründeten Burg Hrušov gelegt. Da Jedlové Kostolany im 14. Jahrhundert als Zubehör der Burg erwähnt wird, ist es wahrscheinlich, dass der Bau des Wachturms mit Csáks Interessen zusammenhing, den Ostrand seines Herrschaftsgebietes mit dem wichtigen Handelsweg zu den Bergbaustätten zu kontrollieren. Später, nachdem das Herrschaftsgebiet in die Hand des Königs überging (1321), errichtete man dort eine Zollstation und der Bau diente zum Schutz der Steuereinnahme. Der Sage nach wurde sie in der Neuzeit von Räufern beherrscht und wurde dann in die Luft gesprengt, wofür auch die festgestellten Brandspuren sprechen.

Der Turm wurde auf einem aufsteigenden Bergkamm dicht oberhalb des Weges errichtet, der sich – eingeklammert zwischen Felsen und kleinem Flusslauf – unterhalb des Turms dahinschlängelt. Von dem ursprünglich fünfstöckigen, zylinderförmigen Bau mit einem Durchmesser von 8,3 m ist die Nordhälfte in einer Höhe von 17 m erhalten geblieben. Die einzelnen Stockwerke waren durch Balkendecken voneinander getrennt und in der Höhe des 3. und 4. Stockwerks blieben Schlitzöffnungen mit Trägerbalken erhalten. Im 5. und gleichzeitig höchsten Stockwerk wurden Belege für die Existenz eines Laufgangs aus Holz auf Balkenkonsolen gefunden.

In südlicher Nachbarschaft des Baus blieb eine kleinere Plattform erhalten, bei der es sich wahrscheinlich um den Überrest einer kleineren Vorburg handelt. Von den archäologischen Funden wurden bei Schürfgrabungen bislang nur kleine Scherben entdeckt, die grob in das 13.–14. Jahrhundert datiert werden können.

Die vorliegende Studie wurde von der Agentur zur Förderung von Forschung und Entwicklung auf Grundlage des Vertrags Nr. APVV-0598-10 gefördert.

Ing. arch. Martin **Bóna**, *privátny bádateľ*, Štefánikova 14, SK 953 01 Zlaté Moravce, *bona.martin@mail-t-com.sk*

PhDr. Peter **Barta**, Ph.D., Katedra archeológie Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave, Gondova 2, SK 814 99 Bratislava, *peterbarta@chello.sk*

